

iránya"; „Óráimat szaggatom cérna-percem összetart”; „A belém vetett évszakok termése rajtam fintorog”; „Minden mi elmúlt öröködik velem”; „Ezt a századot kihagyom divat-ricsaj és csupa rom” stb.

A nézőpontváltást Kiss Dénes nem öncélú esztétikai játéknak tekinti; általa a konkrét lét szűkösségét megszenvedő és az emberi lét teljességére sóvárgó költő mélyen humánus mondandói fejeződnek ki. Hangjának vannak ugyan kicsaklásai: költeményeinek gondolatisága homogénabb, mint képisége; képalkotása ott is jelegetező, ahol a gondolat definitív tömörsége inkább egyirányúságot kívánna; vitatható törekvése a nyelv „geometrizálása” is. De jelentős költői eredménynek kell elkönyvelnünk, hogy miközben e líra súlyos létproblémákkal nehezedett, dikciója, ritmusa semmit sem veszített könnyedségéből, lebegő természetéből.

A szerző fölfogása szerint a jó költő egyszersmind nyelvének művésze is. Arany János óta ritka és épp ezért dicséretes elgondolás. Mások számára is példa lehet, hogy egy verseskönyvben a nyelvi játék — *Dörmögő* címmel — ciklusnyi teret kap. Örömmel olvassuk a híres Rimbaud-vers, a *Magánhangzók szonettje* modern változatát, a sok mondókát furcsa asszociációkat keltő rokon hangzású s azonos alakú szavakból, a hangzás materiális örömét hirdető gyermekverseket, de az egyes — a *fényesség* szót *fényes égre* kettévágó — szóeleményeket, szófejtő ráérzéseket is. Noha nem problémamentes e nyelvi játék — időnként az ősi mondókák ízébe a vetélkedők formalizmusa vegyül — mégis figyelemreméltó, mert modern költészetünk nyelvi szűkségét korrigálja.

A *Kék kék kék* modern líra, anélkül, hogy a logika köldökzsinórját elszaggatná, avagy a tudós költészet intellektuális rejtvényeibe bonyolódna. Olvasását élménnyé avatja megkapó őszintesége, a keresés szenvedélye. Művészi színvonala még egyenletlen, de szerzője emelkedő költő. Szándéka — hogy „halálánál messzebb lásson és idejénél százszor többet éljen” az ember — olyan költői program, mely várakozásra jogosít. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.*)

GREZSA FERENC

Szentimrei Jenő: Városok, emberek

Szentimrei Jenő a romániai magyar irodalom „nagy nemzedékéhez”, az „irodalomalapítók” közé tartozott, közéleti szerepe, szervező és szerkesztő tevékenysége talán jelentősebb is, mint szépirodalmi művei. Versei és elbeszélései megfakultak az idők során, egyedül 1939-ben megjelent *Ferenc tekintetes úr* című Kölcsey-regénye maradt eleven. Kós Károlyhoz, Kuncz Aladárhoz, Áprily Lajoshoz vagy Tompa Lászlóhoz képest alig ismeri őt az irodalmi köztudat. Pedig jelentős szerepet töltött be valamikor; a húszas években a „népi radikálisok”, a „székely jakobinusok” vezéralakjának számított. Ady Endre és Benedek Elek tanítványa volt: az őszinte demokratizmust és népszerűtetet tanulta mestereitől. S a Vasárnapi Újság, a Napkelet, az Ellenzék, majd a Brassói Lapok szerkesztőjeként, a két háború közötti romániai magyar közélet fontos órhelyein küzdött a magyar nemzetiség valóságos érdekeiért, egyengette a magyar—román közeledés útját.

Önéletrajzának: a *Városok, emberek*nek most kiadott első kötete nem kis meglepetést jelent; alighanem Szentimrei legjobb művének kell tekintenünk. Pedig hosszú időt: másfél évtizedet késett a megjelenés. Az 1955—57-ben írott emlékirat bizonyára első volt a romániai magyar memoáriróadalom újabb vonulatában. Olyan művek követték, mint Bartalis János, Kacsó Sándor, Lám Béla, Nagy István és Kemény János önéletrajzi írásai. Vagyis az erdélyi magyar próza egy igen érdekes

és népszerű mai vállalkozását indította meg, még ha utolsónak került is a kö-zönség elé.

Az önéletrajz első része: az *Útkeresés könyve* az író ifjúkorát beszéli el a múlt század végétől a soproni katonaiskola befejezéséig, 1908-ig. Három város volt akkor Szentimrei életének színtere: Nagyenyed, ahol gyermekéveit töltötte (1891-ben Aradon született), Sopron, ahol a katonai főreáliskola növendéke volt, és Alvinc, ahová családja később költözött. Közülük is talán az enyedi gyermekek felidézése jelenti az önéletírás legérdekesebb fejezetét. Szentimrei egy elsüllyedt világot kelt életre, az erdélyi magyar „középosztály” életét. Ennek a rétegnek az eszményeit, magatartásformáit, belső szerkezetét és történelmi sorsát, szomorú süllyedését mutatja be. E „középosztályt” Szentimrei családja képviseli. Jellegzetes erdélyi magyar „Bud-denbrook”-familia ez a család; s három nemzedéke egy társadalmi réteg szerep-vesztésének, deklasszálódásának és végső pusztulásának ábráját rajzolja meg. A nagyapa: Medgyes Bálint ügyvéd (Medgyes Lajosnak, a 48-as idők híres forradalmi költőjének, „Erdély Petőfijének” testvére) fiatalon a szabadságharc utász szá-zadosa, aki Bem seregében küzdi végig az erdélyi hadjáratot, és a segesvári csatá-ban, Petőfi hősi halálának napján kap súlyos sebet. Későbbi felesége, az író nagy-anya menti meg és gyógyítja ki. Medgyes Bálint mindvégig ellenzéki 49-es maradt, becsületos ügyvédként élt a kiegyezést követő általános morális hanyatlás korában, ő oltotta unokájába a haladás eszményeit.

A második nemzedék már a megszerzett „tőkével”: hatalommal és presztízs-zsel gazdálkodik, s már nem érdemei, hanem összeköttetései tartják meg helyén. Ezt a generációt képviseli az író apja: „küsmödi és bözödújfalusi” Kováts Ferenc csendőr százados, aki már a Noszty Ferik életét éli, ha szerencsétlenebb is náluk, hiszen kalandos pályáját egy elmegyógyintézetben fejezi be. Végül a harmadik nemzedék dekadenciája Horváth Győzőnek, az író sógorának szánalmas sorsában ölt alakot. Ő is katonatiszti uniformisban lép a színre, csakhogy fegyelmezetlensége, megbízhatatlansága miatt nem érvényesül, homályos üzletekbe kezd, Alvinc községi bírójának csap fel, s végleg elzúllik a kártyacsaták és italozások között. Egy család sorsában így van jelen egy társadalmi réteg sorsa; s a két nemzedék alatt bekövet-kezett hanyatlás, morális széthullás után már csak az erdélyi magyar „középosztály” 1918—19-es tehetetlensége, a szomorú deklasszálódás, az elcsatolás utáni tömeges repatriálás következhetett.

Szentimrei Jenő okkal számolt le ennek a társadalmi rétegnek az életrendjével, ideológiájával és eszményeivel. Pedig a család őt is katonatisztnak szánta, így került a soproni „cögerájba”, majd a Ludovika Akadémiára. A soproni iskolaéveknek az ad különös jelentőséget, hogy ekkor indult meg a leszámolás és az útkeresés folya-mata. Szentimrei érdekes képet rajzol a katonai tanintézet belső rendjéről, szoká-sairól. Talán kevésbé sötét és szorongató ez a kép, mint amit Ottlik Géza adott *Iskola a határon* című regényében. Az ifjú Szentimreit nemcsak embertelen szoká-sok és kegyetlen társak-tanárok vették körül (magyartanára Palotás Fausztin, a századforduló „regionalista” irodalmának egykori képviselője, Móra Ferenc elő-futára, társai között pedig ott van Andorka Rudolf, később tábornok, az antifasiszta ellenállás harcosa). Az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege mégis elidegenítette, már Sopronban írói tervek foglalkoztatták, s nem tisztii karrierre készült. Ott indult meg az a folyamat, amelynek sodrában aztán — már a világháború idején — sza-kított a hadsereggel, a konzervatív magyar „középosztály”, a hivatalnok értelmiség életével és eszméivel. Apjától örökölt nevét nagyapja szülőfalujának (Marosszentim-re) nevére cserélte fel, így lett Kováts Jenőből Szentimrei Jenő: katonatisztból erdélyi magyar író, aki vállalta a nemzetiségi létben élő értelmiségi és írástudó feladatait, aki mindvégig a „baloldalon”, a haladás táborában foglalt helyet.

A névváltoztatás gesztusának egyszersmint jelképes értelme van: Szentimrei nemcsak Erdélynek kötelezte el magát általa, hanem a nagyapjától: Medgyes Bá-linttól örökölt progresszív hagyományoknak is. Mintegy „visszacsatolta” sorsát, esz-méletét és önmagát a 48-as Erdély demokratikus és plebejus tradícióihoz. Ezeket a tradíciókat szolgálta hosszú és küzdelmes élete során és hagyta hátra — már az

önéletrész fogalmazása idején — unokájának, akinek az önéletrész kerete értelmében most elbeszéli sorsát, életét. Ezek a tradíciók a szülőföld hűségére, a népi közösség szeretetére tanítanak. És ragaszkodásra az erdélyi kultúra, az évszázados örökség iránt. „Ti vagytok örökösei ennek a művelődésnek — fordul unokájához, a fiatalokhoz —, és ha rajtam múlték, egyetlen idevalósi diákot nem engednék felsőbb iskolákra anélkül, hogy Sarmizegethusától Gyulafehérváron át végig ne vezettem légyen a marosvásárhelyi Teleki Tékán, Zilahon, Ady iskoláján, és Koltón Petőfi mézesheiteinek színhelyén. Végigvezetném mentől több ilyen szépséget, tudást, művelődést lehelő helyén az országnak, hogy tudomásul vegyétek: szilárd alapjai vannak itt a haladásnak! Van mire szocializmust építeni. Hámoroknak és papírgyártó malmoknak, aranymosásnak, érc- és sóbányászatnak, idővel dacolni tudó magas- és mélyépítkezéseknek mind-mind itt vannak az alapjai. Ezeket megismerni és szívünkbe zární, együvé a Negoí hófötte ormával és a Maros szöke hullámaival: azt hiszem, ez a hazaszeretet.” Ez a néhány mondat az író szellemi végrendelete gyanánt is olvasható. És persze „végrendelet” maga az önéletrész is. Amelynek még kiadatlan és töredékben maradt folytatása is bizonyára tartogat meglepetéseket. (*Kriterion*, 1973.)

POMOGÁTS BÉLA

Itt és mást

BRETTER GYÖRGY: PÁRBESZÉD A JELENNEL

Amikor Bretter György első könyvéről írtam, „módszerű” a címlapot vettem: abból kiindulva jellemezni a kötetet. Hogy szaván fogjam a címet. Most megjelent második kötetét ismertessem hát ugyanezen a módon. Nem kényelemből — lehetne ez is, hisz Bretter jó címadó —, hanem hogy ezzel is jelezzem az összehasonlítást. A második könyve mindenkinek: az összehasonlításé. Mintha az első kérdés lett volna, hozzánk intézett, a második pedig az erre adott válasz. Pedig a kérdést is, a választ is mi fogalmazzuk meg és azért, hogy az olvasói és gondolati renyheség nevében „be tudjuk sorolni”, „helyére” tudjuk tenni a szerzőt. Megfelelkezve, hogy a szerző minden írásával *helyet teremt* magának a nap alatt, újra, mindig újra. Vagyis jogot a szóhoz — a már kimondott szó által. A második könyv ezzel a joggal él és újabb jogot teremt — éppen ezt a jogot tagadja valójában a besorolás; a sorban elhelyezve mi magunk gondoljuk tovább az író eljövendő műveit — ha mást merne írni, sértve háborgunk kialakított nyugalunkban. Mert a másként való gondolkodásra kényszerít: a *mást* követeli tőlünk, azzal, hogy maga is a mást akarja és adja.

Tehát: *Párbeszéd a jelennel*.

Ahogy a cím magyarázza az írást, úgy magyarázzák az írárok a címet. Milyen magyarázatot ad hát a kötet erre a címre?

Párbeszéd: „Hinni a dialógus lehetőségében annyit jelent, mint hinni saját ideológiánk lehetőségeiben. Ám saját ideológiánk lehetőségei korántsem abban vannak, hogy ez az ideológia eleve, minden érveléstől függetlenül, magasabb rendűnek deklarálja magát. A dialógusban nincsenek kijelölt győztesek... A dialógus nem kongresszusi rendezvény, amelyet megnyitnak, majd az idők teltével berekesztenek; a dialógus állandó konfrontáció, válaszok és érvek *nyitott* folyamata. A véglegesség, a végső válasz igénye ellentmond a dialógusnak.” (227—228. l.)